

I morgon paternalism?

av **Henrik Jordahl**, nationalekonom vid Uppsala universitet

När fransmannen Henri Lepage för fem år sedan besökte Stockholm förutspådde han att miljörörelsen skulle bli den individuella frihetens största fiende. Han hade fel. Lepage gjorde sig ett namn med boken *I morgon kapitalism?* där han beskrev nationalekonomisk forskning som ger stöd för en fri marknad och en liten stat. Onekligen var sådana tankar i ropet då boken kom ut för drygt tjugo år sedan, men i morgon kan den ekonomiska forskningen istället komma att användas som argument för en politik som försöker styra människor till att förstå sitt eget bästa. Som argument för paternalism. När Lepages bok gavs ut i Sverige befann sig liberala ekonomer som Milton Friedman, James Buchanan och Gary Becker alla på höjden av sin karriär. Keynesianismen började överges även i Sverige och när jag själv började studera ämnet tycktes det självklart att förespråka fria marknader och skämta om svällande myndigheters inkompetens. Staten skulle inte lägga sig i rationella individers egna val.

I dag ger flera av de klarast lysande stjärnorna på den nationalekonomiska himlen uttryck för en helt annan syn. Att Gary Beckers modell av rationellt drogberoende ("jag knarkar mindre om priset går upp") skulle få mothugg hade man kanske kunnat vänta sig. Mer förvånande är det att höra en annan ekonomiprofessor från Chicagouniversitetet, Richard Thaler, säga att människor har sådana problem med sin självkontroll att de hela tiden riskerar att begå allvarliga misstag. Många som knarkar eller äter sig feta gör det mot sin egen uttryckliga vilja. Den typ av paternalism som kan härledas ur denna uppfattning har gjort många ekonomer villrådigas eftersom den strider mot traditionell ekonomisk argumentation. Ekonomer har länge reflexmässigt förkastat all paternalism eftersom den fetes nytta av ett omätligt ätande per definition kan antas vara högre än kostnaden. Annars skulle han ha ätit mindre.

Det senaste från teorifabriken

Numera undviker emellertid allt fler nationalekonomer antagandet att människor maximerar sin egen nytta på ett fullständigt rationellt sätt. Istället intresserar de sig för modeller som inkorporerar systematiska tillkortakommanden i den mänskliga beslutsprocessen. Inriktningen kallas beteendekonomi, behavioral economics på engelska, och har på senare år blivit en av nationalekonomins allra "hetaste". Många resultat kan fortfarande diskuteras men det står klart att beteendekonomins mer empiriskt förankrade arbetssätt redan har uppnått ett stort och växande inflytande inom den ekonomiska vetenskapen.

Ett centralt resultat, förknippat med Harvardprofessorn David Laibson, är att människors preferenser inte är konsistenta över tiden. Vi tenderar att värdera nuet högre än framtiden på ett sätt som står i strid med våra tidigare planer och önskemål. Skillnaden mellan att äta en god middag i dag och att äta den i morgon upplevs som stor, medan skillnaden mellan att göra det om 365 eller 366 dagar känns försumbar. Med sådana preferenser är det svårt att följa uppsatta planer, många kommer att gå till favoritrestaurangen redan den 365:e dagen trots att de för ett år sedan ansåg sig kunna vänta en dag till. Andra studier visar att människor har svårt att fatta beslut när valmöjligheterna är oräkneliga (som antalet fonder hos PPM) och att många sparar för lite till sin pension. Ett annat vanligt misstag är att köpa aktier i det företag som man själv arbetar i, vilket ger en usel riskspridning i det fall företaget skulle gå i konkurs.

Det är svårt att tro att sådana teorier inte kommer att få politiska konsekvenser. En bekräftelse på detta gavs häromveckan då Ekonomiska rådet hade bjudit in Thaler, Laibson och några andra världsledande nationalekonomer till Stockholm för att diskutera reglering och beskattning av ohälsosam konsumtion. Även om konferensrubriken "Frihet eller folkhälsa?" gav en nått indikation på att arrangörerna såg dessa ting som oförenliga höll konferensen genomgående mycket hög kvalitet.

En av diskussionspunkterna behandlade marknadens möjligheter att tillhandahålla mekanismer för självkontroll. Botond Köszegi från Berkeleyuniversitetet framhöll att företag i och för sig kan tjäna pengar på att sälja tekniker för självkontroll, men att de också kan göra vinst på att utnyttja människors kortsynthet. För varor som är nyttiga finns ingen motsättning eftersom det till exempel går att tjäna pengar på att sälja dyra årskort till ett gym som människor i förväg tror att de kommer att vilja besöka dagligen. För onyttiga varor ser det värre ut eftersom konsumenterna i det fallet förlorar på att företagen utnyttjar deras brist på självkontroll. Till exempel är det ofta billigare att bo på hotell där det också finns ett casino. Vid bokningstillfället är det lätt att planera bort casinobesöken, men väl på plats hamnar många ändå vid spelborden.

En annan talare på konferensen var Stanfordprofessorn och neuroekonomen Antonio Rangel. Neuroekonomi är den nyaste och kanske allra maffigaste beteendekonomiska inriktningen och har uppstått som en korsning mellan kognitiv neurovetenskap och experimentell ekonomi. Målet är att hitta en biologisk förklaring till hur ekonomiska beslut fattas inuti människors hjärnor. Rangel redogjorde för flera kontroversiella politiska konsekvenser som skulle kunna följa ur hans forskning. Han hävdade till exempel att, om man bortser från effekter på andra människor, är det troligen önskvärt att subventionera tobak och heroin. Å ena sidan blir drogerna då billigare, men eftersom missbruk inte är rationellt påverkas det inte så mycket av detta. Å andra sidan omfördelas resurser till människor som "trillat dit" och därför har

det svårt ekonomiskt. Att vara missbrukare är illa nog. Att vara fattig missbrukare är dubbelt illa.

Glappet mellan forskning och politik

Ekonomiska rådets konferens avslutades med en paneldebatt där nationalekonomerna fick sällskap av två svenska byråkrater: Liselotte Schäfer-Elinder från Folkhälsoinstitutet och Måns Rosén från Socialstyrelsen. Här blev det tydligt att forskarna och byråkraterna stod relativt långt ifrån varandra. Schäfer-Elinder sade sig vara ganska säker på att socker- och fettskatter kommer att vara en realitet om fem till tio år. Hon ansåg att det i och för sig redan är ställt utom rimligt tvivel att sådana skatter behövs, men att det behövs en ordentlig diskussion för att de ska bli demokratiskt legitima. Rosén talade sig varm för "multipla interventioner" och förespråkade en avveckling av EU:s jordbrukssubventioner som ett lämpligt första steg i syfte att hindra människor från att föräta sig.

Nationalekonomerna i panelen var dock relativt ovilliga att låna sina resultat till krav på skatt och reglering av fet och söt mat. David Laibson betonade att det behövs fler empiriska studier både för att gallra i den skog av teoretiska modeller som har vuxit fram och för att få reda på hur skatter och regleringar skulle fungera i praktiken. Han högg till med att det bara är 33 procents chans att en fettskatt skulle fungera som önskat och att den därför i ett första skede borde prövas i några isolerade kommuner i norra Norge! Men han ifrågasatte också om övervikt verkligen är ett stort problem. En fråga som för övrigt känns väldigt relevant sedan jag har läst Mattias Svenssons bok *Peta inte i maten!* Även om livet skulle bli ett par år kortare, är det högst tveksamt om vi bör försöka styra upp den epikuré som lugnt konstaterar: jag är fet, men jag har alltid njutit av livet!

Glappet mellan byråkrater och nationalekonomer ger stor anledning till vaksamhet. Risken finns att politiska krafter försöker kapa beteendeekonomin och nyttja den som svepskäl för en mer banal form av paternalism där det egentliga problemet är att människor inte gör som politikerna vill. Med tanke på den politiska skepsis som bland andra Laibson uttrycker finns det all anledning att vara uppmärksam och förhålla sig skeptisk till varje sådant försök. Dagens nationalekonomi ger inget stöd för en skatt på fett och socker.

Vidgade vyer

Om vi går utanför den tankeram som vi hittills har rört oss inom framstår politiska åtgärder mot fetma som än mer tvivelaktiga. För det första eftersom fetma jämfört med alkohol och många andra droger inte har så stora konsekvenser för andra människor. Hittills finns väldigt få rapporter om överviktiga som blir våldsamma efter maten eller som begår inbrott för att kunna finansiera sitt stora matintag. Givet att det är erkänt svårt att beskatta alkohol är frågan om det ens är lönt att använda skatter för att bekämpa problem som vid en jämförelse framstår som högst marginella.

För det andra har beteendeekonomerna inte helt lyckats klargöra vilka preferenser som ska ligga till grund för moraliska och politiska bedömningar. Visserligen planerade jag att spara mer till min pension och ångrar att jag inte gjorde det, men i varje sekund av mitt liv tyckte jag mig ha en bättre användning av pengarna. Å ena sidan är nuet en oändligt liten del av människans tidshorisont och därför kanske inte så viktig. Å andra sidan lever vi alltid i nuet och erfar "the resolute urgency of now" åtminstone om vi får tro en av *Smashing Pumpkins* bättre sångtexter.

För det tredje utgår förslag på skatter och ingrepp som regel från att staten till skillnad från marknaden fungerar problemfritt och med hög precision kan implementera exakt den politik som forskningen rekommenderar. Detta är förstas en felsyn. En sådan stat skulle inte ge oss reducerad matmoms så att vi kan äta ännu mer och onyttig mat. En sådan stat skulle inte bedriva aggressiv marknadsföring för beroendeframkallande vadslagning på internet i syfte att maximera sina egna intäkter. Politiska beslut hamnar i praktiken ofta långt ifrån vad nationalekonomer skulle önska sig.

Slutligen får vi inte glömma att den individuella friheten kan ha ett stort värde även om människor inte är vidare rationella. I debatt med Richard Thaler och Cass Sunstein har Dan Klein påpekat att både Adam Smiths och Friedrich Hayeks liberalism bygger på en uppfattning om människan som en svag och okunnig varelse som ständigt gör fel och begår misstag. En sådan liberalism värdesätter att människor drar lärdom av sina felsteg och i denna strävan ger mening och värdighet åt sitt liv. All liberalism är inte ekonomisk.

Länkar

[Botond Köszegi](#)

[David Laibson](#)

[Antonio Rangel](#)

[Richard Thaler](#)